

Talvisodan evakkotaival

Itsenäisyyspäivänä 2004 Saima Kalenius

Aimo Kalenius, *kursiivi. Henkilöiden sanonnat sanatarkasti nauhalta.*

Kesällä 1939 Suomen taivaalle nousi idästä uhkaavan synkkiä pilviä. Neuvostoliitto kehotti Suomea lähettämään valtuuskunnan Moskovaan neuvottelemaan alueluovutuksista. Neuvotteluissa ei päästy yksimielisyyteen, kuten historian kirjoista voimme lukea.

Saima-täti : Elokuussa, kun tulivat reserviläiset sinne kylään, mie olin sillo kaupas. Mie oli ensiks harjottelijan ja sit olin olevinnaa niiko myyjänä. Kuustoistvuotiaan mänin siihe kauppaa, Humalaisten kylän kauppaa. Ni siinähän kuultiin aina kaikkea. Muistan, kun sokeri tuli ensiksi kortille, se oli elo-, vai syyskuu. Sit tul kahvi kortil. No sitä ihmeteltii, jot mikä nyt tulloo, ko sokeri män kortil ja tällasta puhetta oli, jhakailtiin, että taitaa olla vakava asia".

Siiri Jortikka : "Ratioi siel ol hyvi vähä, mut Tauno Jortikal ol ratio ja siel ol penkit miestä täys joka iltä kuuntelemas. Juoneksel ja Mattila Aatil ja ol ratiot".

Äiti : "No se ol semmosta hulinaa, ko sotilaita alko tulla lokakuu alus ja kylhä sen sillo jo ties, et so-taha siint tulloo. Meikii miehil jakkoit ne laput ja lähtii pit. Niitä sotilaita tul ja män. Meilläkii, ko ol kaks suurta tuppaa, ni niitä sotilaita määrättii majotuksee, ei sitä meilt kysytty. Siin tuva lattial niitä makas limittää, ko säre suomui. Ne olliit meil leppäämäs ja aamul ko läksiit, ni toist tulliit tilal. Tup-paako tulliit kivärit olal, ni kiväri piikit sojottiit kattoo. Mummo, ko ol pien ihmine, nous sänkyyse vieres tuva penkil seisomaa ja kysy, mist pojat on kotosii. No, Härmästä ollaha ja rauta on kovaa, tuli kuorossa. Mei oma sakki muutti siihe toisee tuppaa, entisee setä tuppaa. Maitoo myökii niil annettii, ko tulliit pakkiloihe kans naveta ovel pyytämää. Omil miehil lähetettii paketis rintamal piirasta, voita, pullaa ja jotaki vaatetta. Myö käytii pyörii kans enne sitä sottaa monta kertaa Palkeelas, lähel rajjaa katsomas. Mie en ymmärrä, mite sitä saatiiki tieto siint, mis ne millokkii olliit. Kerra saatii tieto, et ne on siin melko lähel Sakkola Pannusaares leppäämäs ja sielhä myö ja käytii Eino kans hevose".

30. marraskuuta 1939 päivän valjetessa kuului kova jyrinä. Ihan kuin kotitaloamme ja koko Joenmä-keä olisi revitty alas. Kaikki talossa olleet ihmiset ryntäsivät pihalle. Kotiimme oli majoitettu 30-40 sotilasta Etelä-Pohjanmaalta. Kahuissamme seisoinne ja töllistelimme tapahtunutta.

Pian sotilaille tuli tieto, että Neuvostoliitto, vihollinen on hyökännyt. Koneiden jyrinä ja kiireiset tiedustelulennot vihollisen sotilaskohteisiin olivat käynnissä. Sota on alkanut. Heti alkoi kuulua tykkien jytinää ja pommituksia. Rajan suunnalla loimusivat tulen lieskat tummaa taivasta vasten. Rajapitäjistä alkoivat evakkojonot vyöryä pitkin tietä. Monet levähtivät jo Humalaisten kylän taloissa. Tuntui siltä, että kaikki on nyt loppu. Ei nähty eteenpäin.

Veljeni Eemil ja Uno olivat olleet rajalla Raudussa kivääreineen, Toivo raskaassa tykistöissä, Johannes muonitusotamiehenä ja Eino komennettiin palvelutehtäviin kotirintamalle mm. sotakoirakouluttajaksi Hämeenlinnaan. Äiti-Katri, Tyyne, ½-vuotias Hannu, Aimo vajaa kaksivuotias, joutuivat lähtemään ensimmäisten kylästämmme evakuoitavien joukossa. Tavaraa sai ottaa mukaan, minkä käsissä jaksoivat kantaa.

Silloin itkin vuolaasti, kun näin äitimme kävelevän alas Joenmäeltä pieni eväslaukku kädessään. Tyy-nellä olivat pojat. Ei siinä juuri muuta kantamusta voinut olla. Partalaisten talon kohdalle piti kävellä. Siitä tunkivat itsensä autoon, joka vei rautatieasemalle, josta lastattiin härkävaunuihin. Matkata piti Ilmajoen asemalle, lähes poikki Suomen.

Tyyne-äiti : "Juholaa kokoonnuttii iltahämäris yöks pois kotont pit lähtee neljäis päivä joulukuuta. Eino läks viemää viljakuormaa sin sit tiepuolee ja myö muka päästii siin, ko siint ol puole kilometrii sin tiel. No, ehä ko ne sotilaat ko ol laittaneet ne parirekilöi pääl, ne varpit, ni hyö ol panneet tällee suoraa toisest reest toisee, eikä ristii, niiko karjalaist miehet laitto. Se ei kestant tielkää, se rek. Se män tiepuolee ja myö lähettii jalkasii mänemää sitä tietä ja tää kävellä, vänttys ja huus sit, ko ehä mie jaksant molempii kantaa. Vaitoja Toivo sit kanto Aimon Juholaa, ko ehä mummo jaksant häntä kantaa. Aimo nost semmose metakan ja huuvon, eikä ois antant kantaa. Karja meil viel jäi kottii, ko Saima ja Eino jäivät kottii. Hyö läksiit sit muutama päivä pääst karja kans tulemaa. Myö lähettii, mummo ja myö huvemmat ens. Kuorma-autol sit yöl vietii Sairalaa, johoki kansakoulul ja siin oltii loppuyö ja aamul päästii junnaa. Muuta ei saatu mukkaa, ko mitä nyt vähä nyysyy käsis saatii kannettuu. Semmosta se ol se lähtö".

Odotussalissa oli kuulemma tungosta junaan odoteltaessa. Näin kertoi minulle Puukan Toivo, Parra - Peko poika ja Pertolan Kerttu s. Karonen Lallukanmäeltä. Eräällä kotiseutumatkalla poikkesimme katsomaan asemaa, joka oli melkein pä entisellään muureineen päivineen.

"Toistalo Ester", Esteri Karonen : "Se ol itsenäisyyspäivä, ko lähettii ja miul ol mukan isä ja äit. Lunta sato, kyl ol kylä harmaa, mittää ei kylästä saant selvää".

Vaetojan Tyyne : "Tuli sana päiväl kahetoist aikan, jot kuuve aikan pittää olla kylä tyhjä. Juholaa mäntii ja valtio autot, ne ol puolillaa armeija vaatteita, siel istuttii jalat suoran".

Martta Laukkanen, s. Lindberg : "Myö lähettii lehmii ajamaa, muut läksiit kuuveis päivä. Myö lähettii kolme päivää myhemmi. Rajamäes lehmät pyöksähtiit takasii ja kauhiast ol lunta".

Hilja Puukka : "Mää muistan ainakii, ko mää oti haitarin ja läksin. Haitari ja hattu, ne perinnöksi sattu. Kyl mää vähä Emma-valssii soitin".

Kirsti Jortikka : "Vaikka en ollut mistään kuullu, et sota on syttynyt, niin meillä olevat sotilaat olivat sen näköisiä, pakkasivat tavaroitaan, et mä arvasin, et nyt on sota syttynyt ja kysyinkin äidiltä, et onks sota syttyny. Äiti vähä niiko vältteli, eikä suoraa vastausta antanut".

Kerttu Leino, s. Ravantti : " Kaasalaise Hilma käi äitil sanomas, jot tule häne luo leipomaa, jot saaha lähtöevvää. Meil ol nii paljo sotilai, et ei siin mahtunt uunii lähellekkää. Äit läks sin sit ja kypsens ne leivät ja mitä hänel sit olkii ja saatii leipää. Sit koval kiireel sielt tul ruokkimaa lehmii ja niilekii jottai suuhu pantavaa. Sit pit puol kuuve aikaa olla siel Juholas. Äiti sit sano, et nää lehmä jäävä nyt tän sotilail. He sano, et kyl he sit niist huole pitävä. Sotilaat toiva meijät sit sin hevosen kans, eikä meil ollu mittää peitto, mut yks sotilas sano, et kyl hän hake viltin teil jalkoitte pääl. Siin se meijänki petivaatteet sit ol yhes viltis".

Alpo Jortikka : "Itsenäisyyspäivän aamuna Uotisen Albin kävi näitä tietoja jakamassa ja hää tuli meil ja sano, että nyt pitäs mennä noihi syrjäsempii paikkoihi ja saaha tietoo- et sie lähe. Mie et, milläs mie sin mään, No, sit mie sanoin, jot jos mie hevose selkää nouse ja pääsen, ko lunta on paljo. Hää luvettel sit, et Kalenukse Uunol, Ryypö Taunol, Johanssonni Arvil, Järveläisee ja sit sin Alamylyl. Mie oli mielestään suurki sankar, ko mie oti osaa näihi suurii tapahtummii".

Kerttu Pertola, s. Karonen : "Mie oli viisvuotine ja muistan hyvi. Se ol Anti päivä ja myö oltii Antti-sedän nimipäiväkahvil, sillo illal. Miul on ainaki sellane mielikuva, et taivas ol iha punane ja aikuiset sano, et sota on syttynyt. Myö syötii sillo, ko Puuka Antti toi sen lähtökäskyn".

Toivo Laukkanen : " Myö lähettii linja-autol oikei komiast Kerttola Mikolt, mut ei siin olt kyl penkkiä. Puolittaisil valoloil ajettii Sairala asemal".

Äiti jatkaa : " Se junamatka kest monta vuorokautta, enneko päästii Ilmajoel. Missää ei saant ruokaa, mut olha meil nyt evästä, ko leipää ja voita pantii, et ei nyt semmosta mieltä jäänt, jot nälkä ol. Siin ol kamina siin härkävaunus yhes osas keskel ja siin keittiit vettä ja kahvii ja. Siin vaunus ol ympär Rääsälää sitä sakkii, ko Helasvuo rouvaki ol siin näät piene poja kans. Se ol viel semmoses kopas se Helasvuo poika ja Helasvuo ol itse saattamas ja auttel lapsii ja huvempii sin härkävauu, ylälavitsal. Ilmajoe asemalt jouvuttii Työväetalol. Se ol lämmitetty ja seinävieruksil ol laitettu olkii ja lauvvat ettee ja siel maattii, siel olkii pääl, niiko porsaas. Ne tulliit asemalt oikei ne lotat kantamaa. Teitkii ne tempasiit ja veivät sin pahnoil. Ehä mie nähtkää, enneko sielt pehkuloi seast etsittii ja löyvetii. Myökii oltii vissii kolme yötä. Sit käivät ottamas ne isännät niitä evakkoi siint, aina kyseliit, minkälaista perettä on. Jos ol vaurasta perettä, eikä paljo lapsii, ni ne vietii kohta. Miulkii ko ol, mummo ol jo vanha ja kaks piestä poikaa, ni meitä ei meinant tahtoo kukkaa. No, sit tul viimisel se Mäki-Latvala isäntä ja sano, et : "kyllä minä vien tämän perheen" ja päästii sin. Hyväähä mei siel ol olla".

Siellä olivat Seurojen talossa "huutokaupassa" ja pääsivät Harjunmäen kylään Alfred Mäki-Latvalan taloon 12 neliöm. käsittävään yliskamariin, jonne olivat mahdottoman jyrkät raput. Huoneessa ei ollut mitään keittomahdollisuutta, vain peltikuorinen pystyuuni. Lämmintä kuitenkin oli pitkän ja rasittavan matkan jälkeen.

Äiti : "Ahastaha meil siel ol, ko meitä ol siel mummo, Anni, Hilja, Hilta, Saima, mie ja työ pojat. Meil ol siin monta sänkky. Ehä meil siin, ko istuttii ja oltii, päiväl käyti kirkol katsomas toisii evakkoi ja kuultii kuulumissii. Sellastaha se ol".

Minä, Saima, olin ollut Tiurin Osuuskaupan Humalaisten myymäläapulaisena lähes kolme vuotta. Kun sota alkoi, loppui kaupanteko. Naapurin Esterin kanssa jäimme kotiin odottamaan sitä hetkeä, kun kaikki siviiliväestö kylästäamme komennetaan tielle. Itsenäisyyspäivän aattona 5.12 olimme naapurissa Mattilan talossa. Otimme yhteyttä naapureihin, koska pelko oli toisten kanssa helpompi kestää. Ei silloin nukuttanut. Ikkunat helisivät tykkien jytinästä. Olimme aina vaatteet päällä, valmiina lähtöön. Sotapoliisit tulivat meille Mattilaan ilmoittamaan, menkää työtö kotiinne, aamulla on lähdettävä lehmien kanssa tielle.

Se oli itsenäisyyspäivän aamu. Oli kova lumisade. Sitä ei voi sanoin kuvata, miltä tuntui. Toistalon Esterin kanssa lähdimme kumpaisestakin talosta lehmien kanssa. Pienkarja jäi sotilaiden syötäväksi. Siviiliasukkaita ei enää kyläämme jäänyt, mutta sotilaita oli joka puolella.

Kulku oli vaikeaa. Kuitenkin etenimme. Yöllä johonkin aikaan tulimme Ojajärven asemalle Kaukolaan. Palelti ja uuvutti paimenia sekä lehmiä. Ei saatu vaunuja, joilla lehmät olisi voitu kuljettaa. Sotilaat sanoivat, menkää työtö pois paleltumasta, me lähetämme lehmät, kun saamme vaunuja. Lehmillä oli osoitelaput kaulassa Ilmajolle. Me paimenet pääsimme junaan, mutta lehmärukat jäivät paleltumaan nälkäisinä.

Vieläkin itken, kun muistan niiden lehmien kurjaa kohtaloa. Emme koskaan saaneet takaisin yhtään lehmää.

Me, paimenet, Ester ja Saima, pääsimme joitakin päiviä matkattuamme Ilmajoen asemalle. Saimme seurojen talossa kaurapuuroa ja levätä oljilla. Siirtoväen huollosta saimme tiedon omaistemme sijoituspaikoista. Minä pääsin Harjunmäkeen, jonne kirkolta oli kahdeksan kilometriä. Siellä Alfred ja Sanna Mäki-Latvalan yliskamarissa olivat Äiti-Katri, Tyyne ja pojat Aimo ja Hannu joitakin päiviä lämmitelleet ja katselleet lakeuksille. Siellä huoneessa oli yksi ikkuna. Toistalon väki oli saanut majoituksen Koskenkorvalta, jonne Esteri meni.

Minä pääsin aivan heti töihin Ilmajoen Osuuskaupan Harjunmäen myymälään, josta myymälänhoitaja Reino Vuorisalo oli sodassa. rouva Sylvi Vuorisalo oli sijaisena. Meitä myymäläapulaisia oli kaksi.

Olikin hauska tyttö tuo työtoverini Suoma Pirilä. Hän taisi hyvin kotiseutunsa murteen ja toimi minulle tulkkina, kun en aina ymmärtänyt, mitä sorttia piti kullekin asiakkaalle olla. He käyttivät komiaa Etelä-Pohjalaista murrettaan.

Yöpymispaikka minulla oli Mäki-Latvalan ylliskamarissa, jossa omaiseni asuivat. Sopi siihen samaan ylliskamariin muutamaksi viikoksi myöskin sisareni Hilja, joka tuli evakkoon kolmen hevosensa kanssa. Hevosilla ei ollut tilaa Mäki-Latvalan suojissa. Hilja sai myöhemmin sijoitettua itsensä ja hevosen toiseen paikkaan. Hiljan mies, Ville, oli sodassa. Muöskin Anni-siskomme majaili vähän aikaa kanssamme. Annilla oli Kaunikki. Pääsi asumaan muualle. Mäki-Latvala ei ottanut suojiinsa evakkojen eläimiä, koska pelkäsivät, että evakot tuovat suu- ja sorkkatautia.

Kujilla ja kylillä alettiin puhua joulusta. Erilainen joulu kaikille oli sota-ajan joulu. Valoja ei saanut loistaa ikkunoissa, ei teillä, eikä kaduilla. Jouluherkkuja ei ollut pöydissä. Meille kodeistamme kauas joutuneille joulu lisäsi ikävää. Emme kuitenkaan vajonneet toivottomuuteen, lauloimme paljon evakkoasunnossamme.

Katri-äiti selaili virsi- ja laulukirjaansa, kuten ennen kotonakin. Tämä loi mieliin turvallisuuden tunnetta. Yhdyimme kaikki laulamaan jouluvirsiä ja lauluja. Hilja-sisarellani, Tyynellä, minulla ja Annilla oli paljon laulumieltä ja tarpeeksi laulunlahjoja. Nälkää meidän ei tarvinnut kokea. Meillä oli joulupuuroa, perunapiiraita ja pienessä potissa paistettu lihakimpale, jonka kortilla saimme. Ei possuja teurastettu. Talon tuvassa saimme leipoa ja paistaa piirakoita, kunhan pyyhittiin pölyt tarkasti koko suuren tuvan lattialta. Piirakoiden teko- ja paistaminen helpottui suuresti, kun isäntä Alfred sai maistella ja todeta sen, että leipää ja puuroa voidaan laittaa päälletysten ja siitä tulee hyvää ruokaa. Aluksi Alfred sanoi: "meillä syörähän leipä leipänä ja puuro puurona". Isännällä oli kyllä evakkoväkeä kohtaan myönteinen mieli. Talon tyttaret evakkoemäntien piiraanteko-oppiin. Kun evakkojen kamarissa ei ollut keittomahdollisuuksia, keksittiin kolmijalka, jonka päällä pystyuunissa voitiin paistaa puuroa, lihaa ja kiehauttaa korvikettakin, sitten kun uunissa oli hiillos. Joskus emäntä kävi tarkastamassa uunin kylkeä, lausahaen: "voi juukeli, te poltatte koko talon".

Joka ilta, ennen levolle menoaan, Katri-äiti muisti jokaista poikaansa sodassa: "Mite hyö poikaraiskat siel lienyöt". Rukouksessaan hän huokaisi poikiensa puolesta sinne, josta apu tulee ja jolla on kaikki valta ja voima.

Minulle jäi suurena suosionosoituksena mieleen, kun Sanna-emäntä tarjosi kyydin joulukirkkoon. emäntä nousi rattaille saaleineen. Hänen rehevä olemuksensa täytti takaistuimen lähes kokonaan. Kuitenkin minä mahduin toiselle ja Eevi-tytär toiselle puolelle. Ohjaksissa oli Helmi-tytär. Pakkasen viima vinkui neljän kilomerin pituisella Vaivaisennevalla Kaikkiaan kirkkoon oli matkaa lähes kymmenen kilometriä. Kirkossa oli paljon ihmisiä ja harras tunnelma. - Minun ajatukseni liikkuivat omia ratojaan Räisälän kirkkoon. Urkujen "Enkeli taivaan lausui näin", kuului korviini Räisälästä. Alttarilta kuului: "Älkää peljätkö! sillä katso, minä ilmoitan teille suuren ilon". Tämä rohkaiseva sanoma kuuluu kaikille, meille evakoillekin. Kirkonkellot kaikuivat tummaan avaruuteen. Kansa tulvi ulos kirkosta. Autojen alle jäämistä ei tarvinnut pelätä, hevosten ripeää kavion kapsetta ja hirahtelua kylä. Mäki-Latvalan Polle juoksi hoputtamatta kotiin päin. Kotona isäntä Alfred kuunteli evakkoväen kanssa radiojumalanpalvelusta. Kaikkia radiolähetyksiä häiritsi "Teuvan Tiltu". Selvällä suomenkielillä haukuttiin jatkuvasti Suomen herroja. Juonia ja valheita tuli taukoamatta.

Joulupäivänä evakkoväki sai kutsun talon tupaan joulukahville - korviketta ja osaksi kahvia. Yhdessä lauloimme jouluvirren. Vielä jouluiltana kävimme naapurissa Eeva-tätiä, Hildaa ja pientä Elvi-vauvaa tapaamassa.

Kanssakäyminen sukulaisten ja kaikkien ihmisten kanssa oli mielen ravintoa. Silloin oli erittäin kovia pakkasia. Kuitenkin evakot huopatossuissaan tallasivat pitkin teitä, kävivät toisissaan. Kuunneltiin uu-

tisia sodasta. Kitsaasti kului talvenselkä, mutta luonnon järjestys kulki vakaasti eteenpäin. Alkoi kevätkuu. Päivät kirkastuivat, mutta etemme kohosi synkkä pilvi.

13. maaliskuuta 1940 Moskovassa julistettiin rauha. - Se oli itkun ja ikävän päivä erityisesti meille karjalaisille. Karjala meni vapauden lunnaaksi.

Ei muuta osattu kuin itkeä ja ihmetellä. Mihin täältä joutunee ? Se hiukan helpotti, kun sai tavata toisia karjalaisia. Juonekselaiset asuivat lähikylässä, Kiikerinkylä, Hilda ja Eeva-täti asuivat Harjunmäellä, aivan lähellä. Sodan jälkiä selviteltiin. Minä jätin kauppatyöt ja menin Etelä-Pahjanmaan Kansanopistoon Ilmajolle syyskuun alusta 1940 -1941 toukokuuhun.

Veljekset pääsivät sodasta, kunnes kutsuttiin takaisin. Perheille tuli muutto Peräseinäjoelle. Eemelin perhe sijoitettiin Viitalan kylään Haaviston taloon, jossa oli ystävällinen, puhelias emäntä Fiia, juoppo mies, jonka etunimeä en muista. Oli iso tupa ja kamari.

Äiti : " Siin Haavistol ei olt viel hellaakaa. Siin ei olt, ko takka ja meist ol outo, ko eihä myö meinattu osata sil takal keittää oikei mittää ruokaa".

Evakoilla ei ollut omaa tilaa, sai olla joka paikassa. Rento meininki, siivo sekainen. Piha-alueella oli laudoista rakennettu aitta. Eino nukkui siellä kesällä, jonne minäkin sain sijani, kun tulin opistosta. Muutaman kuukauden tässä oltuamme Eemelin perhe ja äiti muuttivat lähemmäksi kirkonkylää Au-

kusti ja Lempi Lammin taloon. Siellä oli vapaa meininki ja ystävällinen suhtautuminen evakkoväkeen. Minä pääsi töihin Peräseinäjoen Kansanhuoltotoimistoon. Asuin kotiväkeni kanssa. Kesällä nukuimme talon tyttären Lailan kanssa vinttikamarissa.

Aivan lähellä Haussin mökissä asui Toivo-veljeni perhe, Jussin perhe asui Lauri Kannon talossa, Hilja ja Ville Samppa Kannon talossa, Uunun perhe Edla Alangolla, Hilda ja Väinö, sekä Eeva-täti asuivat Flinkkilän talossa. Sukulaiset olivat lähetysten, paitsi Anni ja Arvo Harhio Kokemäellä.

Peräseinäjoen Lammilla perhekuvasa : Isä, Aimo, Hannu ja äiti

- Elämän kulku, kuten historia kertoo :

Miehet kutsuttiin jälleen sotatoimiin, niin meidänkin veljekset. - Sitten se ilouutinen, karjalaiset saavat palata kotiseuduilleen. Ensin menivät siivousjoukot Humalaisiin.

Myöhäissyyskesällä meidänkin veljesten perheet. Kansanhuoltotoimistosta annettiin " eväät ", 3 kk:n ostoluvat ruokatarvikkeiden ostoon, koska Karjalassa ei ollut vielä silloin avattu kauppoja.

Äiti : " Siin Lammil oltii vähä yli vuos ja sit lokakuus -41 päästii Karjalaa. Mie käin siel talolois töis Lammil olles. Työ olitta mummo kans koton. Tää isä joutu Tiituval vankileiril ryssii vahtimaa ja hää käi koton. Hää kirjotti sit, jot kyl tän voip tulla. Myö lähettii, mummo ja työ pojat. Siint Sairala asemalt taksil kulettiit, ilmast kyyvvit annettii".

Kun olin Kansanhuoltotoimistossa, sain monesti kuulla iloisen virkahduksen; " vieläks sie jätät tän, myö lähettää Karjalaa ". - Sinne he sitten pitkään kestäneen matkan jälkeen pääsivät Humalaisten ky-

län Joenmäelle. Talo seisoi uljaana paikallaan. Vieraat asukkaat olivat lyöneet oman leimansa moneen paikkaan. Repineet ja kuljettaneet ikkunoita ja ovia mielensä mukaan. - Ei se haitannut. Kyllä kaikki ehyeksi saadaan.

Äiti : "Isä tul Juonekse kujasil vastaa, mihi hää lie olt mänös, mut pyöräht takasii mei kans. Kyl ne rakennukset ol siivottu, mut mittää ommii huonekaluloi ei olt. Jottai ol, mut ne ei olleet ommii. Ikkunat ol ehjät ja uunit. Isä ol lämmittänt tuva lämpimäks".

Ensimmäinen muistikuvani koko evakkotaipaleesta on, kun mielestäni mustalla pikkuautolla meidät tuotiin Joenmäen rappujen eteen. Välittömästi riensin tuvan sillan alle, jossa näin venäläiset sukset. Niillä venäläisen lapsen suksilla minä aloittelin hiihtämisen.

Äiti : "Miko Jussilt saatii maituu, ko ei meil olt lehmääkää, eikä siel olt kauppaakaa. Miko Jussi ja Laina olliit tulleet ennempää. Kyl siel ol kyläs sakkii, mu ei olt Kaasalaise talos kettää. Siint joest otettii vettä. Kaivost ei otettu, enneko puhastettii. Sin ol mätetty asteita, roijjuu ja vaik mitä. Joku ol sanont, jot sin ol mätetty kissoi. Sit ko viel haastoit, jot metsis ol niitä desanttilloi, ni ne pelottiit. Jot ol vähä outo olla siel iltasel. No, sit tulliiit jo Kaasalaistkii enne jouluu. Mauri ol syntynt sinä joulukuus ja mei Sirkka-vainaa maaliskuus. Heiät on samal veel ristiitty. Meil ei olt saunaakaa, ko ryssät olliit polttaneet. Sit semmone Inkeri Antti (inkeriläinen sotavanki) tek uuve saunan. Sie viel sanoit, ko mäntii, et : "vaikha se ryssä saunan poltti, ko Karjala ei palant". Tupa ol siu mielest Karjala".

Kotiin pääsy on yli kaiken tärkeä. Kun pojat äitinsä kanssa ja Katri-mummo aikansa tarkastelivat paikkoja, löytyi heiniä. He kirjoittivat Peräseinäjoelle. Tule pois ja tuo lehmä tullessasi. En kovin paljon tuumailnut, kun ilmoitin johtaja Kaarlo Hiipakalle , lähden Karjalaan. Johtaja sanoi: " Älä mene sinne miinoja laukomaan, odota kevättä" En tätä kieltoa totellut. Ostin Lammin talosta lehmän, jonka nimi oli Soilikki. Matkustin Soilikin kanssa Sydänmaan asemalta Sairalan asemalle, josta kävelimme, välillä vähän juoksimmekin. Jouduimme yöksi Hildan ja Eeva- tädin luo Tiuriin. Lepo oli tarpeen pitkän härkävaunussa matkustamisen jälkeen. Hildalla oli yksi lehmä, navetta oli lämmin, samoin siisti tupa. Aamuhämärissä matka jatkui 11 km Joenmäelle. Se hetki oli liikuttava, kun näin talon seisovan mäellä. Joutuisasti pääsimme kujasia pitkin mäelle. Tyyne vei Soilikin navettaan. Oli lauantai. Tuvasa oli perunapiiraiden tuoksua. Äiti-Katri levähti uunin kupeessa, pojat ihmettelivät ympärillä. - Se oli ihmeellinen ja unohtumaton hetki elämässäni.

Vajaan kuukauden olin Joenmäen kodissa, josta lähdin tammikuun 2 pnä 1942 Vuoksen Osuuskauppaan töihin. Pääliike oli komeassa Uudessakylässä. Sieltä minut siirrettiin keväällä Alholan myymälänhoitajaksi. Alholassa oli myymälä pystyssä ja ihmiset palailivat koteihinsa evakkotieltä.

Jatkosodan aikana isäni Eemil oli Pyhäjärven Tiitualla vanginvartijana." Itä on Tiituaal lyssii vahis" , niinkuin tapasin sanoa, kun kysyttiin, missä isä on. Isä oli saanut komennuksen ko. tehtävään, kun hänen hermonsa eivät kestäneet sodan ankaruutta. Isä toi vankeja myös Humalaisiin Joenmäelle maatalon erilaisiin töihin. Vangit pitivät isästä. He saivat syödä yhdessä muiden kanssa talon pöydässä jne. Isä ei myöskään käyttänyt ohjeiden vastaisesti kivääriä vankien kanssa ollessaan. Luottamus oli täydellinen.

Äiti : "Nehä olliit yötäki meil niis aitois. Pojat männiit illall makkaamaa ja heil annettii ämpär tarpeita varte. Mie kollauti ove ulkopuolel pönggä ja pojat nauroit, jot nyt hyö on turvas. Aamul sit otettii taas pönkä pois. Ehä ne kyl ois mihikää lähteneet, vaik pönkää ei ois oltkaa".

Itse muistan tapauksen, kun ruokailun jälkeen Joenmäen suuressa tuvassa vangit innostuivat tanssiimaan ripaskaa mandoliinin säestyksellä. Minä pääsin erään kaljupää-vangin hartioille ja taputtelin tahtia pääläelle. Eräs vanki teki pelkällä viilalla ja puukolla isälle mandoliinin kiitokseksi ja muistiksi. Sodan loputtua vangit jouduttiin lähettämään tietenkin takaisin. Takaisin meno oli vangeille väki-

näistä, koska arvasivat kohtalonsa. Mandoliini oli vielä Koskella Uutelassa, jossa isä sitä silloin tällöin soitteli.

Meillä asuivat Hilma Lindberg lastensa Irjan ja Oivan kanssa. Irja ja Oiva olivat jo pitkällä toisella kymmenellä. Irja vanhempana pyysi Oivaa kysymään minulta : "Kysy Aimolt, mis häne issäise on", johon minä tomerasti kädet pussihousujeni taskussa, välillä selkääni käännellen, vihellen, kippurakärkiset lapikkaat jalassani sanoin : " Itä on sotaväes Soltavalas". Sehän tässä kuulemma oli huvittavinta, että vaikka tätä samaa kysyttiin kuinka monta kertaa, niin vastaus oli aina sama. Taisin olla ylpeä, kun isä oli sodassa.

Toivo-setä kertoi : " A mie ko näin une sota-aikan, jot uitii Hirsaaressi sihe Yllöläisii lietteel, Antäti pojat kaik ja mei pojat. Toist pääsiit puhtail jaloi, mut Uunol ol jalka musta".

Tyyne-äitini kertoi : "Näkhä mummoki une, jot Vanhamäe pellol ol viis heinäseivästä ja kaik pystys.

Mummo näki toisenkin unen : "Kaik pojat olliit uimas, mut Uunol ol jalka musta, ko nous viest".

Kaikki viisi poikaa olivat sodassa ja selviytyivät, mutta Uuno haavottui jalkaan.

Anni-tädilläni kävin useasti yksin, koska sinne oli matkaa vain vähän yli kilometri. Tuvan eteläpäädyistä suuntasin matkani jyrkkää rinnettä Kaasalaisen Toivolle vievälle tielle. Alkupäässä tie oli hyvin märkää ja tienvierukset kasvoivat keväisin rentukoita. Kaasalaisen siistin pihapiirin ohitettuani tie puikkelehti "Esko Anti" kautta Vaetojan myllylle. Myllyllä oli myös saha ja työtä paikka antoi muutamalle kylän miehelle. Toivo ja Tyyne Vaetojalla oli minua muutama vuosi vanhempi Pauli-poika. Hän oli jonkin verran ilkkurinen, kiusasi ja pelotteli ohi kulkevaa pikkupoikaa. Muistan erittäin hyvin, kun hän pyysi minua Myllylammen rannalla olevaan veneeseen. Minä istuin perätuhdolle ja Pauli seisomaan hajareisin veneen laidolle ja sitten alkoi ankara heiluttelu puolelta toiselle. (Pauli oli ansiokas ja taitava kanttori ja kuoronjohtaja Kokemäellä).Tädille ei enää ollut pitkää matkaa. Losikoffin talo korkealla mäen päällä jäi mäen alla olevan tien oikealle puolelle. Anni-tädin ja Arvo-sedän talo, Ojjuhaara, oli edessäni, saman joen rannalla kuin meidän Joenmäki.

Arvo-setä oli rakennusurakoitsija ja uskoisin hänen Karjalassa urakoidessaan löytäneen Joenmäen vanhimman tyttären Annin. Heillä oli Arvon rakentama pienehkö talo ja läävä muine tiloineen, jossa lehmä, muutama kana ja tietenkin sika. Arvon mieliherkkua oli vehnäjäuhovelli ja sitä minäkin sain syödä - taisi juuri minua varten keittääkin.Pyysin myöskin "keittämään" lettuja, jotka olivat erikoisherkkua. Arvo ja Anni olivat lapsettomia ja sainkin olla ikään kuin korvikkeena, josta pitivät hyvää huolta myöhemminkin.

Arvo oli myös rakentanut joen törmälle Losikoffin "tervatehtaan" vanhasta tynnyristä saunan, jonka mielihyvän tunnen ja muistan ikuisesti. Joen "vonkasa" oli mahdollisuus vilvoitella ja haistella kasvien aromikasta tuoksua. Saunan rippeitä on näkyvissä vieläkin. Piironkini päällä on sieltä tuotu musta kiuaskivi.

Äiti ja Isä : "Sillo, ko Limperit (Limberg) Hilma, Irja ja Oiva assuit toises tuvas, Oiva ol joulupukkin. Tahvonapäivän käytti usjast Hirsaaressi (muistan hyvin, kun laskin mäkeä Hirsaaressi jyrkähköllä tiellä). Kesäl mäntii Topila kautta venneel yli Torhojärve. Meikii venelato ol siel Sikopääsaare ja Mustanieme välis, mis ol se Yllö louheikko. Hevosil kärrilöi kans mäntii ens Toistalo ohi ja Rapanieme kautta".

Aatami Laukkanen : "Korve Jussi pit kauppa, karamellikauppa siin Seuratalo paikall. Karoliina Jussi paikka ol yks vakituine kalenapaikka ja sit Kerttola Mikol ja Palmpgrenil kalenoitii. Palmpgreenit ostii Juholaisilt vanha suure tuvan ja siirtiit sin hei paikall toisel puolel jokkee. Siel pittiit tanssiloi ja maksoit siint sit vähä. Joskus ol siin Yllö Väinö kotonakkii kalenat. Ornieme kalliol pittiit kesäl juh-

lii, siel ko ol hyvät kauniit kalliot.

Ne Ornieme harjut ol oikei komiat ja siel ylempän, harju pääl ol valtavii, syvvii kuoppii. Niis, ko kasvo puut ja kilpailiit mäel olevii kans. Ne ol sit pitkää ja komiaa mäntypuuta. Se ol hyvä metsä, ko säästiit, mut ryssähä se hakkas puhtaaks koko sen harjun. Se ol mukava paikka se harju, ko siel ol niitä kattiloii. Ei niis vettä olt. Supiksha niitä nykykielel sanotaa.

Tamperi poika ol ahkera kerräämää niitä simpukkoii siint joest. Helmeostajat käivät kiertämäs ja ostiskelemas siel meikki kyläs. Taisiit Pietarist ast tulla ja voittiit varmast. Ei siel kirkkaita "kommii" paljo olt. Siin joes, Ojjihaarast vähä viel etteepäi, ol olt enne vanhaa mylly. Ehä siel nyt ennää ole mittää näkyvis, muutama kiv saattaa olla.

Suutari Pekko asu perreinee niihe suurii petäjii lähel. Niihe petäjii välillä ol tehty semmone ors ja sit pantu lautoi ja puita pystyy semmoseks katokseks. Heil ol siin karjakeittiö ja siin hyö keittiit kaik, mitä pit. Hänel ol siin tupa ja karjasuoijat siin vieres ja aitta. Hää ol torppar, Humalaisii ainoa torppar, Partalaisii torppar. Sit, ko tul se torppaloihe itsenäisyyslak, ne niil pit antaa oma palsta. Siint tulkii kova riita, mihi Pekko laitetaa. Parra Pekko ajo väkise sitä sin Mäkräpessii mäel, sin mikä on siel Korpelaisii takan. Se ol iha korpee, joutavaa maata. Ol siel hiuka jotaki rämettä, mut hyvi huono paikka. No, Pekko sano, et hää ei lähe mihikää muual, ko joe toisel puolel, joe vartee. Se olkii oikei mukava paikka joe ja metsä välis. Mut siihe ei millää suostuneet ja sit hää joutu sin, mis Yllö Tauno myöhemmi asu. Peko pere sit myöhemmi hajos ja sota-aikan hyö assuit Juoneksellakii.

Helkala Matti ol semmosta liikkuvaa kalustoo, jot häntä ei löytynt mistää henkkirjoist. Hää tek kauppa, möi korttiloi ja semmosta rihkamaa. Korttikii olliit nii likasii, jot ehä niitä mon ostant. Hää ol vähä niiko semmone omalaatune ja nii viisas laskija ja nii viisas mies, mut sit ko ol vä pilal, ne.

Ehä missää reissumiehii olt nii paljoo, ko Humalaisis. Siin enolassakii ol se Marti sisko, Romu Arvi. Koho Ville ol taas sen Tamperi poja sisko mies ja ol Koho Anni vel. Annil ol poika Viljo, mikä ol ensimmäine sankarvainaja talvsovas. Anni hoitel Nuorisoseuratalo vahtimestari hommii ja asu Viljo kans siin talol. Niitähä kulkumiehii ol vaik mite paljo, ko Humalaisis tehti paljo metsätöitä talvel ja ne sällit assuit sit kuka missäkii talos.

Sit ol eriksee viel ne, mitkä asettu oikei asumaa Humalaisii. Rautio Heikki ol ja yks ja hää asettu asumaa Pullisil. Vilen tul Jaalast ja asu siel Puukasopes. Konnu Heikki ol syntyjää Tiurisalolaisii, vähä semmone narrattava. Ei hää tuntent kellookaa, sort ärrää ja sano, et kellokii on näi vert, eikä viel olla Humalaisis. Kaasalais Heiki kans, ko hää tek kuorimarauvast kauppa, ne Heikki ois tahtont kaheksa markkaa, mut Konnu Heikki sano, jot en mie nii paljoo maksa, mut kymmenäl jos annat, ni sit tehää kauppa. Perttuse Matti ol yks kulkumies, semmone sälli. Kuupot assuit enne siin Tamperi poja paikall, ni tää Matti ol sen tyttäre mies. Se Kuuppo ol aika velikulta. Mie viimeks näin häne Kivinieme markkinoil, ni sil ol jalkoi pääs semmone laatikko, mihi sai katsoo pienest reijjäst. Ehä siel olt, ko postkorttikuva ja hää vähä tienas siint. Koimäi Aapel ol taas Sakkola poikii, nii tuttu mies joka paikas, haitarisoittaja. Koimäi Aapelist on monta hauskaa juttuu. Uotist muuttiit Juvalt Humalaisii ja Albin tek lapikkaita ja korjas kenkii, ol suutar. Palmgreenit muuttiit muistaiksein Ristiina pitäjäst. Limperit ja muuttiit jostaki sin Humalaisii ja Kuito ol seppän ja myllärin siel alamyllyl. Perämäe Jussi muutti nuoren poikan Inkerist ja asu ja män tään Karose Aino kans naimisii, assuit siin joe varres, lähel Miko Jussii. Perämäe Jussi ol semmone valokuvvaaja ja otti aika paljo varsiki ihmisit kuvvii. Eihä sillo mitä maisemakuvvii otettu, ne ol turhii".

Ulko-ovelta tuvan vasemmassa peränurkassa oli mummon sänky. Minä sain nukkua hänen selkänsä takana ja muistan, että minulla oli puusta tehty nukke vierelläni. En muista, mutta toiset ovat kertoneet, että mummo kävi yölläkin, muksahduksen kuultuaan, hakemassa omenan talteen, ettei se mustui-

si ja menisi huonoksi. Mummo oli Joenmäelle muutettuaan istuttanut mm. puita, jotka olivat hänen erityissuojeluksessaan.

Pääsiäisenä muistan keinuneeni tuvassa, jonka katto-orsiin oli köytetty paksulla narulla ovi. Sen päällä sain huimia kaaria ja silmissäni vilisti välillä jyrkää lattia ja välillä musta katto.

Irja Lindberg : "Syksyllä 1943 kuulumme, että Kiviniemen kasarmilla näytettiin kuuluisaa elokuvaa, Katariina ja Munkkiniemen kreivi. Sinnehän tuli kova polte päästä katsomaan ja päätimme oikein joukolla lähteä kävelemällä, kun ei muuta kulkupeliä ollut. Kaikkiaan meitä kokoontui seitsemän kiinnostunutta : Anni ja Arvo Harhio, Saima Kalenius, Lempi Losikoff, Kerttu Ravantti, minä ja veljeni Oiva, joka oli nuorin, vasta kaksitoistavuotias hontelo poika. Matkaa Kiviniemelle kertyi hyvää hiekkatietä kaksitoista kilometriä. Matka sujui innostuksen vallitessa joutuisasti ja loppumatkasta pääsimme vielä kuorma-auton lavalle, joten hyvissä voimin olimme perillä ja teatterin penkeillä. Kaikki olimme vasta ensimmäistä kertaa elämässämme katsomassa "elävii kuvii", ja esityksen alkamista odoteltiin jännittyneinä. Elokuva oli hyvä ja me kaikki pidimme siitä.

Alkoi kotimatka ja katselimme ja toivoimme, että pääsisimme kotiin jonkin auton lavalla. Olihan tänne jo lampsittu melkoinen matka ja muutenkin alkoi väsyttää. Minä ja Kerttu olimme viisitoistavuotiaita, Lempi ja Saima jo yli kahdenkymmenen. Anni ja Arvo yli neljäkymmenen. Ei löytynyt kyytiä, vaan kävelemään jouduimme kohti kotiamme ja päät täynnä elokuvan tuottamia elämyksiä. Keskustelimme ja vaihdoimme mielipiteitä elokuvan tuottamista elämyksistä. Kävelimme milloin rinnakkain, milloin peräkkäin, miten nyt sattui kulkuvauhti kullakin olemaan. Emme ehtineet pidemmälle kuin "Vennäin Valkjärven" aukiolle, kun huomasimme Oivan jäävän jälkeen. Odottelimme välillä ja taas matka jatkui, kunnes huomasimme saman toistuvan. Oiva valitteli väsymystään ja vatsakipujaan, sanoi, ettei hän jaksa kävellä - olihan hän vasta kaksitoistavuotias, hontelo ja kasvavassa iässä. Lepäsimme ja mietimme, miten tästä eteenpäin. Matka kuitenkin taas jatkui hitaasti, mutta kuitenkin, kunnes Oivalta loppui puhti lopullisesti. Arvolle tuli kuitenkin ajatus, että köytetään vyö Oivan ympäri ja vedetään Oivaa, jolloin hänen ei tarvitse kuin vähän nostella jalkojaan. Näin tehtiinkin ja Oivaa vedettiin pikkuhiljaa eteenpäin ja Humalaisiinkin lopulta yömyöhällä päästiin. Me asuimme Kertun kotona silloin ja sinne nukahdimme rasittavan matkan jälkeen. Oivankin vatsa oli aamulla kunnossa".

Karjalaiset rakensivat aineellisesti ja henkisesti uskossa : Karjala nousee ja elää taas. Täältä riemun suuri soitto kajahtaa. - Taas vainon synkkä pilvi kasvoi keväällä 1944. - Taas evakkojonot tiellä.